

BALOGH ELEMÉR

A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése

Az alábbi dolgozattal¹ munkajog-professzorom előtt kívánok tisztelegni, akitől nemcsak munkajogot, hanem az elkötelezett tudományos munka szeretetét is elsajátíthattuk. Munkámban az újkori magyar büntetőtörvény-tervezeteket/javaslatokat tekintem át, viszonylag behatóbban foglalkozva az 1829/30. évi tervezettel, amelynek monografikus feldolgozásán évek óta dolgozom. Ehelyütt a dogmatikai aspektust állítottam előtérbe, ami új szempontokat kínál a jogirodalomban eddig fellelhető, gyakran sommás és kevésbé árnyalt értékelésekhez.

*

A modern kontinentális jogrendszerekben már régóta megszokott, hogy a büntetőjog szabályai, elsősorban a rávonatkozó normákat legmagasabb szinten összegző törvények világosan tagolt rendszert, szigorúan érvényesülő szempontok szerinti csoportosítást alkalmaznak. Eladdig, hogy ma már olykor némi irónia is megjelenik a büntetőjogi szabályozás kritikájakor, alkalmasint annak sarkos szerkesztési elvei és a laikusok számára helyenként nehezen követhető, „tudós-nyelven” megfogalmazott tényállásai kapcsán. A teljesség igényével és nagyfokú absztrakció érvényesítése mellett megfogalmazott büntetőjogi törvények valóban erőteljes elméleti igény kifejeződései, és hosszú (jog)történelmi folyamat eredményei.

A lényegében tökéletesen teljes, a kriminális életviszonyok egészének lefedésére törekvő szabályozás annak a sok évszázados törekvésnek eredménye, amely a büntető ítélkezés kiszámíthatóságának megteremtését tűzte ki célul. Büntetőjogi normák az európai társadalmak legkorábbi szabályozási normáiban is fellelhetők, sőt olykor határozottan dominánsak voltak. Elég legyen ehelyütt a germán népjogokra utalnom, amelyek túlnyomórészt a vérdíjrendszerrel foglalkoztak, mai fogalmaink szerint tehát büntető anyagi és eljárási jogot rögzítet-

¹ Jelen munka az OTKA által támogatott, T 043195 sz. „Alkotmány- és jogtörténelmi kutatások. 1790–1949.” c kutatási program keretében készült.

tek.² A római jog tartalmazott természetesen büntetőjogi normákat is, de ezek a középkori jogélethez szinte semmilyen hatást nem fejtettek ki, az újkori büntetőjogtudomány pedig lényegében önállóan alakította ki fejlődésének kategóriarendszerét.

I. A rendi büntetőjog

Az ősi magyar társadalom büntetőjogi normáiról, konkrét szabályairól nincsenek hiteles és részletes adataink. Az összehasonlító jogtörténet, néprajz nyújtotta források és indirekt kútfők együttesen azt valószínűsítik, hogy nemzetségi keretek közt élő eleink a pusztai népek, valamint az indogermán népek egymáshoz sokban hasonló gyakorlatát követve a vagyoni elégtételadást tekintették a jogsértések, közte a büntetőjogi értékelést igénylő cselekmények elintézési formájának. Ha belegondolunk, más megoldás nem is kínálkozott a konfliktusok kezelésére, hiszen a bosszú intézményes elfogadását a magasabban szervezett társadalmak valamennyien meghaladták.

A Szent István által megteremtett keresztény jogrend legfőbb újdonsága a sértetti pozíciót absztrakt értelemben magára vállaló, így a büntető hatalmat is magának vindikáló állam megjelenése volt. A vagyoni egyezkedés rendszere egy jó ideig még nyilván tovább élt, de a rendiség megszilárdulása végérvényesen visszaszorította a kompozícióra épülő jogrendet. A 14. századra megszilárdult nemesi jogok, az ún. „szabadságok” (*libertas*) a büntetőjog területén is kialakították azokat az eljárási (és benne az anyagi) normákat, amelyek alkalmazási feltétele a rendi jogállás megléte volt. Ez a szemlélet a nemesek egymás közötti jogsértéseire vonatkozó szabályokat összegezte, de tudományos igényű összefoglalására természetesen nem került sor. A középkori jogunk legismertebb és méltán leghíresebb összefoglalását adó *Tripartitum* a büntetőjogi intézmények tárgyalásánál jellemző módon perjogi megfogalmazásban közöl lényeges és karakteres anyagi jogi fogalmakat.³ E jogkönyvből meríthetjük leginkább átfogó ismereteinket a kor rendi büntetőjogáról.

A legfontosabb strukturális jellemzője a nemesi rendi büntetőjognak, hogy bizonyos csoportosítás felismerhető ugyan, de ezek a szabályok is elszórtan lelhetők csak fel, ami önmagában is utal arra a kissé lekezelő szemléletmódra, amelynek lényege, hogy büntetőjogi szabályokat csak annyiban rögzített Werbőczy, amennyiben azok a nemesi magánjogot érintették. Az említett csoport-

² Cf. HINRICH RÜPING/GÜNTER JEROUSCHEK: *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*. 4., völlig überarbeitete Auflage, München 2002. 4–6. p. WOLFGANG SELLERT: *Studien- und Quellenbuch zur Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. Bd. 1 1989; KARL KROESCHELL: *Deutsche Rechtsgeschichte* 1, 11. Aufl. 1999.

³ Hiába keressük például WERBŐCZY fő művében a nagyobb hatalmaskodás (*actus maioris potentiae*) tényállásait ilyen cím alatt; megtaláljuk viszont a híres öt esetet (*quinque casus*) a „főbenjáró ítéletek” sorában. Tr. II. 42. 5. §.

tosítás volt tehát az az elméleti maximum, amit a szerző művének büntetőjogi tartalmú szakaszaiban érvényesített. A csoportosítás szempontja pedig a büntetések voltak: modern szemléletünkkel tehát teljesen ellentétben a tényállásokat nem tartalmi okok platformján összegezte, hanem a közös szankció alapján rendezte őket egybe. Így azután a hűtlenség esetei közé a felségsértéstől a rokkonyilkosságon át a végvárok feladásáig a legváltozatosabb tényállások kerültek.

Elmondható, hogy középkori jogunk a büntetőjog területén a legnagyobb szabályozatlanság állapotában volt, a rendi szabadságok világában privilegiális alapon folyt a bírászkodás. Az ún. közjogi büntetőjog szabályai, tehát a rendi előjogokat nem élvezők elleni eljárás a nyilvános gonosztevőket (*publici malefactores*) érintették, akik viszont szinte teljesen kiszolgáltatottak voltak uraiknak, akik bíráik is voltak egyben. Tudnivaló ugyanakkor, hogy ez a közjogi ítélkezés jelentette a büntető jogtörténet lassan szélesedő „főutcáját”, hiszen a polgári társadalom nem a rendi kiváltságokat szélesítette, hanem ellenkezőleg: lebontott azokat, megteremtve az absztrakt állampolgári jogegyenlőséget. Ennek jogtörténeti előképe pedig leginkább a nyilvános gonosztettek elkövetői elleni eljárások voltak, amelyek alkalmával elvben nem számított a bűnös rendi állása sem.

II. Az újkori törvénytervezetek

Az újkori jogfejlődés Európában leginkább látványos haladást a büntetőjog területén ért el. Ennek több oka volt. A közreható tényezők között egyértelmű fontossági sorrendet nehéz lenne felállítani, de ez talán nem is szükséges. Egészen biztos, hogy a felgyorsult társadalmi, politikai és kulturális folyamatok releváns tényezőinek együttthatása eredményezte a büntetőjogi gondolkodás és normaalkotás látványos haladását.

Az egyik legfontosabb tényező kétségkívül a megszilárduló és egyre hatékonyabban működő rendi abszolutizmus állama volt. Az újkori európai államok korábban nem tapasztalt hatékonyságú adminisztratív gépezet birtokába kerültek. A társadalmak vagyoni gyarapodása az országok lélekszámának robbanásszerű növekedését, így a bűnözők számának emelkedését is magával hozta. A rendi abszolutizmus állama a középkorból megörökölt beidegződéseknek engedelmességre a nyílt társadalmi egyenlőtlenséget tekintette természetesnek. A kiváltságos rendek viszonylag kislétszámú tagjain kívül esőket deklaráltnan alattvalóknak tekintő állam energikusan lépett fel a bűnözőkkel szemben. A társadalom védelme indokával a középkor kegyetlen szankcióit tovább alkalmazták, megjelent azonban egy teljesen új faktor is: az elméleti igényvel megfogalmazott büntetőkódexek alkalmazásának lehetősége.

A központi hatalmak mindenhol támogatták Európában a büntetőtörvények megalkotását, mert bennük az államérdek szolgálatának hathatós eszközét lát-

ták. A „gondoskodó” állam első formája azután a felvilágosodáskori közhatalom lesz, amely tendenciózusan megszünteti a tortúrát, és humanizálja, egyben racionalizálja a büntetéseket. Az újkori büntetőkódexek általában jónevű tudósok alkotásai, akik büszkén vállalták a törvényjavaslat elkészítésére irányuló uralkodói felkéréseket. A kor nagy büntetőjogászai (Carpzow, Schwarzenberg, Feuerbach, Mittermaier etc.) közül többen maguk is gyakorló bírák voltak, munkáik tehát nem tisztán a katedratudomány termékei voltak. Mindenesetre jellemző, hogy ezek a törvények nem a társadalom, hanem döntően a törvénykezéssel foglalkozó szakjogászok számára készültek.

A magyar fejlődés legfontosabb jellemzője ezidőtájt, hogy az ország a török és a német szorongatásában él, és jórészt a középkorból megörökölt alapokon folyt tovább az ítélkezés. A büntetőjog elméleti művelésén csak nagyon kevesen fáradoztak, hatásuk nem mérhető. Csak a 19. század hoz áttörő változást, amikor több (sikertelen) törvényjavaslatot követően a kiegyezés korszakában megszületett végre az első, tegyük hozzá: mindenben a kor színvonalán álló büntetőtörvény (1878:V. tc.).

1. A Bencsik-féle javaslat

A szatmári-békét követően a török, majd labanc-sújtotta ország lassan ocsúdott évszázados dermedtségéből, de mindjárt az 1712. esztendőben önálló büntetőtörvény-javaslat rukkolt elő. A szakirodalomban⁴ csak szerzőjéről emlegetett *operatum* a kor színvonalától nem sokkal elmaradó és elveiben, szabályozási megoldásaiban helyenként kifejezetten elmélyült munka volt.

A tervezet rendszertani felépítése jellemzőem mutatja a kor gondolkodását: az eljárásjog első helyet foglal el, mert az egykorú felfogás szerint a bírónak előbb van szüksége az elfogatás módozatainak ismeretére, mint a bűncselekmények tényállásának szabályozására. Látható, hogy a jogalkotó a tervezetet ezidőtájt bevallottan a jogalkalmazó szervek, jelesül a bírók számára készítette, s csak másodsorban a társadalom tagjai, alkalmasint a jogsértők részére. Ez a szemlélet csak a 19. század derekán változik meg lényegesen.⁵ A bírócentrikus jellegzetesség mellett komoly haladásnak tekinthető, hogy míg Werbőczy a

⁴ A Bencsik-javaslat mindmáig egyedülálló, szisztematikus feldolgozását a fiatal BÓNIS GYÖRGY végezte el, aki, szemináriumi dolgozataként publikálta e munkáját, amelyben lándzsát tört a törvényjavaslat úttörő minősítése mellett: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata* 1712-ben. Budapest, 1934. Bónis utóbb nem foglalkozott bővebben büntetőjog-történettel, és a későbbi irodalom is jelentősen visszaminősítette a nagyszombati professzor művét.

⁵ Az 1843. évi javaslat megfogalmazására kiküldött bizottságon elnöklő Deák kifejezetten ezen az állásponton volt; a kortárs és a munkacsoport tagja, PULSZKY FERENC így emlékezik: „A mint a büntető törvénykönyv kidolgozásához hozzá láttunk, Deák mindjárt kifejtette nézetét, hogy a büntető törvénykönyv nem csupán a bírák s ügyvédek számára készül, hanem főleg a nép számára, annak tehát oly nyelven kell írva lenni, hogy azt megérthesse minden vádlott, e szerint világos legyen, egyszerű s kerülje ki a tudós technikai kifejezéseket.” *Életem és korom*. I. Budapest, 1884. 147/148. p.

cselekményeket a büntetések szerint csoportosította, Bencsik a büntettek szerint. Ez már a modern jogi szemlélet eredménye: a bírónak törvényes fogalomra van előbb szüksége, amely alá a tényállást bevonhatja, a büntetés kérdése csak ezután merülhet fel.⁶

A törvényjavaslat tehát két részből áll: alaki jogból és anyagi jogból. Egyik rész sem tartalmaz általános részi kérdéseket; az ilyen tartalmú szabályozás az egyes konkrét tényállások taglalása során kerül rögzítésre. Ez természetesen nagyon esetleges, nem lehet azt mondani, hogy a súlyosabb büntettek körében említett beszámítási szempontok például milyen mértékben alkalmazandók más, enyhébb tényállások vonatkozásában. A javaslat büntetni rendeli például a fenyegetést a gyújtogatásnál, a lopásnál pedig a véghezvitt cselekménynél enyhébben büntetik a kísérletet. Részesség: emberölésnél csak sebesítésért felel mindegyik, ha nem ütött egyik sem halálos sebet, lopásnál az egy elkövetőre eső érték határozza meg a cselekmény és a büntetés súlyát.

Egy kis jóindulattal általános részi szabálynak mondható, hogy a javaslat felsorolja a rendes büntetéseket (*poena ordinaria*), amely a kor németországi gyakorlatának megfelelően rendre halál: akasztás, lefejezés, tűzhalál, kerékbe-törés. Szó esik még e büntetések súlyosításáról is (fe- és kézlevágás, felnégyelés, kar- és lábtörés, lófarkához kötés, tüzes fogókkal való szaggatás). Az ún. bírói büntetések (*poena arbitraria*) nem kerültek taxatív megfogalmazásra; a körülmények mérlegelése után, a bíró szabadon dönthetett az alkalmazandó büntetésről (pl. botozás, börtön etc.).

2. Az 1795. évi tervezet

A szakirodalomban általánosan elfogadott, hogy ez volt az első, relatíve modern magyar büntetőkódex-tervezet.⁷ Ez már valóban mindenben megfelelt a modern kodifikációs követelményeknek. A Bencsik-javaslathoz hasonlóan két részből állott: alaki és anyagi jogból. Ez az *elaboratum* sem tartalmazott még módszere-sen tárgyalt általános részt, bevezetésében viszont huszonhárom pontban alapelveket közöl. Ezek az alapelvek (*principia*) bátran nevezhetők az anyagi és perjogi normák általános részi előképének. Mindjárt az első alapelv a *nullum crimen sine lege* elvéhez közelít, amikor így fogalmaz: „A büntett a büntetőtörvény szabad akaratból történő megsértése.” Az életbe léptető jogszabálytervezet ugyanis szó szerint kimondotta, hogy e törvény hatályba lépésével érvényét veszti minden korábbi büntető jogszabály; a jogforrástani vonatkozás tehát egyértelmű, sőt a visszaható hatály tilalmáról is olvashatunk rendelkezést.

⁶ Ez a felfogás fogalmazódik meg a Bencsik-javaslat saját célkitűzésében is: *De praxi criminali iuxta demerita malefactorum classificandis poenis*.

⁷ A tervezet szisztematikus feldolgozása HAJDU LAJOS munkáját dicséri: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971.

Foglalkozik a tervezet alapelveiben a beszámítás kérdésével, a visszaeséssel, a szándékosság-gondatlanság problematikájával, a kísérlettel, társtettséggel, a büntetés céljával.⁸ A büntetéssel szemben támasztott követelmények: minden büntetésnek azonnalinak, határozottnak és alkalmasnak kell lennie. Ügyelni kell arra, hogy a büntetések ne váljanak újabb büntettek forrásaivá. Büntetesként nem alkalmazható olyan *malum*, amely a büntetés céljával teljesen ellenkezik. A szankció álljon arányban azzal a rosszal, amelyet a büntett a közösségnek okozott, továbbá felül kell múlnia mindazt az előnyt, amelyet a tettes cselekménye elkövetéséből remélt. A könnyebben eltitkolható bűncselekményeket súlyosabban kell büntetni, nemkülönben azokat, amelyeket gyakrabban követnek el. A szankciók kiszabásánál arra is ügyelni kell, hogy megtérüljön mind a közösségnek, mind a magánszemélyeknek okozott kár. A büntetés kiszabásánál nagy nyomatékkal kell figyelembe venni a bűnös életkorát, nemét, társadalmi helyzetét; a tervezet felfogása szerint a műveltebb embereknek csekélyebb hátrány is elegendő ahhoz, hogy megjavuljon. Nem lehet minden esetben „gépiesen” ugyanazt a fajta büntetést kiszabni még ugyanazon büntett elkövetésével vádolt személyek terhére sem.

A büntetési nemekről szólva a tervezet megenged bármiféle szankciót, amely alkalmas a közbiztonság megóvására. Fenntartja tehát a halálbüntetést is, de általában megtiltja annak minősített változatait, leginkább az emberi jóérzésre való hivatkozással. Fenntartotta az *operatum* a testi büntetést is, méghozzá fő szabály szerint a nagy nyilvánosság előtt való foganatosítás képében. Az országos gyakorlatnak megfelelően a férfiakat bottal, a nőket korbáccsal kellett ültetelni – előzetes orvosi vizsgálatot követően. Egyébként a részletekben végrehajtott száz bot- vagy korbácsütés egy évi börtönnel ért fel: ezt az arányt mindenhol be kellett tartani, minthogy a kétféle büntetési nem egymással helyettesíthető. A testi büntetések alól kivették a honoráciorokat, városi polgárokat és nemeseket, ennyiben tehát nem érvényesült a rendi előjogokat egyébként félretevő tervezet egyenlőség-eszméje.

3. Az 1830. évi tervezet

Bár a munkálatokat elindító instrukciók legfontosabbika félreérthetetlenül az a vezérlő elv volt, hogy a bizottság dolga csupán az előző *operatum* aktualizálása, ezt a kodifikátorok igyekeztek valódi tartalommal megtölteni. Legfőbb bizonyosság e törekvésre a mű szerkezete. Az újkori büntetőjog fejlődésének egyik jellemző sajátossága, hogy az újszerű tudományos megközelítések nagyon gyorsan megjelentek a tételes jogi normákban, legalább tervezetként. A jogi fogalmak, intézmények egymáshoz való strukturális viszonya a jogfejlődés fontos minőségi dimenziójává lépett elő. A kontinens jogfejlődésére közismerten nagy ha-

⁸ A tervezet szól a megelőzésről is (8. alapelv), elítélve a bosszút: „*Vindicta igitur in nullo casu poenae obiectum esse potest, semperque legum sanctitatem dedecet.*”

tást kifejtő francia forradalom hatására megszületett napóleoni büntető törvénykönyv (Code Pénal, 1810) egyik lényeges dogmatikai újítása az volt, hogy a büntetendő emberi magatartásokat három csoportba sorolta – ezt nevezzük *trichotom* osztályozásnak. A kategorizálás jelentőségét főként a hozzájuk fűzött eltérő jogkövetkezmények adják. Ma már tudjuk, valóban időtállóan bizonyult az az egykorú gondolat, hogy a büntetőjog szankciórendszerét gyökeresen át kell alakítani, és ennek jegyében a súlypontot a halálbüntetésről a megjavítás esélyét mindig magában rejtő szabadságvesztésre kell áthelyezni. A szabadság-elvonás alapszankciójának hatékony érvényesüléséhez természetesen szükség volt olyan árnyalt intézményrendszerre, amely a minőségi distinkciók széles skáláját képes hordozni. A törvényi szabályozás markáns állásfoglalását mi sem fejezhette ki meggyőzőbben, mint a világos, tagolt dogmatika. Az újkorban gyorsan fejlődő jogdogmatika ugyanis helyesen ismerte fel a jogforrások tartalmi és formai elemei összefüggésének jelentőségét. A törvények főként a bírák számára készültek (a jogtudósok közül számosan maguk is bírászkodtak), a jog elmélete, a jogalkotás és jogalkalmazás között nagyon eleven kapcsolat állt fenn. A felvilágosodás idején csúcspontját elérő újkori törekvés, a bírónak a törvény betűjéhez való láncolása⁹ ugyan kissé szélsőségesnek bizonyult, a büntető törvényhez való szigorú igazodás maximája azonban tartós irányvá szilárdult. A liberális jogi reformmozgalom találta meg azután a kívánatos egyensúlyt az aprólékos és rengeteg kötöttséget hordozó jogi szabályozás és a béklyókat nehezen tűrő bírói jogalkalmazás között a bizonyítékok szabad mérlegelése elvének kimondása és érvényesítése által.

A törvények tartalmának szerkezeti felépítése tehát jóval többet jelentett, mint pusztán tagolást. Hiszen valamennyi törvényi jogforrás jellemzője, hogy az elméleti igényel készült munkálatokat a jogalkotó aprólékosan tagolta, mert az áttekinthetőség mellett a hivatkozás lehetőségi feltétele is ez volt. A nagyobb és kisebb szerkezeti egységek egymáshoz való viszonya természetesen minőségi szempontokat is kifejezett. A 17–18. századi büntető törvények, mint fentebb láttuk, tipikusan kettős tagolásúak voltak. A kézenfekvő gyakorlatias szempontok, hogy ti. a törvény elsősorban a bírák számára készül, a bírónak pedig elsősorban perjogi kérdésekben kell gyors döntéseket hoznia, azt eredményezte, hogy a kétszoros törvényszövegek első fele mindig alaki jogot tartalmazott, és a második fele rögzítette az anyagi jog intézményeit. Ez az állapot pontosan tükrözte az európai jogfejlődés egyik nevezetes vonását, miszerint az eljárásjog az anyagi jog „bölcsője.” Megfelelt ugyanakkor az egykorú magyar jogi szokásoknak is. A két részt tartalmazó törvényszövegek közelebbről mai

⁹ A Magyarországon is rövid időre életbe léptetett, majd a nevezetes tollvonásnak „áldozatul esett” *Sanctio Criminalis Josephina* (1787) nyíltan és félreérthetetlenül így fogalmazott: „Der Kriminalrichter ist an die buchstäbliche Beobachtung des Gesetzes gebunden, so weit in demselben auf die Missethat die Größe und Gattung der Strafe genau, und ausdrücklich bestimmt ist: Es ist ihm bei strenger Verantwortung die gesetzmässig vorgeschriebene Strafe weder zu lindern, noch zu verschärfen erlaubt.” I. § 13.

fogalmaink szerinti „különös részek” voltak, hiszen az adott jogforrás egészére vonatkozó, általános szabályokat még nem tartalmaztak. Az a felismerés, hogy effajta dogmatikai egységre nagy szükség van, csak a 19. század elejére született meg. A kodifikátorok előtt fekvő 1795. évi *elaboratum* már tartalmazott egy *pincipia* elnevezésű bevezetést, ám ennek a normatív szöveghez való viszonya kétséges volt, ezért azt egyszerűen elhagyták. Az európai fejlődés trendjének helyes ismeretében persze nem ezt kellett volna tenni, hanem önálló szerkezeti részként, tartalmilag továbbfejlesztve beemelni a főszövegbe, ám nem ez történt. Kétségtelen, hogy a készülő kódextervezet legkomolyabb visszalépése ez volt. Megállapítható azonban fontos dogmatikai előrelépés is.

A kodifikátorok a francia büntetőtörvény szerkezeti megoldása felé elmozdulva három részre osztották művüket: az első az eljárásról (*De forma procedendi*), a második az egyes bűntettekről és büntetéseikről (*De criminibus in specie et eorum poenis*), a harmadik pedig a kihágásokról (*De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis*) szólt. Ez a felosztás a magyar büntetőjog kodifikációs fejlődéstörténetében mondhatni korát megelőző, hiszen a máskülönben európai színvonalú Deák-féle javaslat anyagi jogi része sem tartalmazott a kihágásokkal foglalkozó részt.¹⁰ További, jellemzően magyar kodifikációs vonása az 1829/1830. évi tervezetnek,¹¹ hogy egyfajta enciklopédikus buzgóság jegyében a büntetőtörvényhez lazán illeszkedő egyéb jogforrásokat is kimunkáltak. Hasonló módon jártak el az 1795. évi tervezet készítői is, esetünkben azonban a kiegészítő jogforrások bővülése állapítható meg. Ezek: börtönügyi rendtartás (*Tractamentum captivorum*), a vérhatalmat gyakorló törvényhatóságoknak szánt iránymutatás (*Instructio pro jurisdictionibus jure gladii pollutibus*), és az igazságügyi orvostan alapszabályai (*Instructio circa ordinandas et peragendas medico-legales investigationes et cadaverum sectiones, exaranda item visu reperta et depromenda judicia medico-forensia, quatenus haec ad delicta, et causas criminales referuntur*).

A tervezet egy további feltűnő és fontos vonása az, hogy az egyes cikkekhez a jogalkotó aránylag részletes indokolást fűzött.¹² A hol rövidebb, hol

¹⁰ Más kérdés, hogy ez alkalmasint nem hibája az 1843. évi munkálatnak sem, hiszen a dogmatikai fejlődés addigra már eljutott odáig, hogy a kihágásokról szóló törvényi szabályozást önálló jogforrásban helyezte el – így adva nyomatékot annak a ténynek, hogy a büntetendő emberi magatartásoknak két radikálisan különböző csoportja van.

¹¹ A tervezet datálása nem egyszerű feladat, mert egykorú autentikus dátumozás nem készült, mivelhogy az elkészült tervezet egy folyamat része volt, és szinte állandóan változtattak a szövegen. Az őstervezet, tehát az első kompakt szövegváltozat 1829 folyamán készült, nyomtatásban is megjelent, de ezen még rengeteg változtatást eszközöltek. A jegyzőkönyvek szerint a nagyjából véglegesnek tekinthető változat is elkészült 1829 végére, a *Subdeputatio Juridica* pedig az év utolsó napjaiban tárgyalta, elfogadására és kinyomtatására 1830. január első napjaiban került sor. Az érdemi munkaváltozat és a „végleges” normaszöveg így 1829-ben készült, formai elfogadása azonban átcúszott a következő évre.

¹² Ezeket az értelmező szövegelemeket érdekes módon nem a vonatkozó cikkelyben, hanem a közvetlenül megelőző legvégegyen helyezték el – talán valamilyen tipográfiai megfontolásból.

hosszabb magyarázatokról nem tudni, hogy az országgyűlésnek beterjesztendő végleges normaszövegben is helyet kaptak volna-e; nyilvánvalóan nem rendelkeztek önálló forrásfunkcióval, ma úgy mondanánk: „miniszteri indokolásként,” az autentikus értelmezést segítő céllal íródtak.

a) A bevezetés

Az *operatum* meglehetősen rövid bevezetést tartalmaz, amely összesen három szakaszra oszlik. Ezt a szerkezeti részt a jogalkotó szemlátomást nem ruházta fel komoly tartalmi elemek kifejtésének funkciójával. Az itt olvasható megállapítások inkább úgy tekinthetők, mint a mű szerkezetének rövid, eligazítást adó megvilágítása. E szerint a tervezet a kriminális és a kriminalitás határát el nem érő, de büntetendő cselekmények szabályozását, valamint az eljárás rendjét adja. Itt kell megemlíteni, hogy az 1795. évi tervezetben még nagyon fontos szerepet betöltő, az anyag elejére helyezett Alapelveket (*Principia*) a kodifikátorok, mint fentebb láttuk, elhagyták. A bevezetésnek így dogmatikailag semmiféle tartalmi funkciója nincs.

b) Az eljárás

A perjogi rész szerkezetileg homogénnek mondható, azaz nem bomlik további fejezetekre. Valamiféle eljárásjogi általános részt tehát hiába keresünk,ilyent – mint fentebb már utaltam rá – az egész tervezet sem tartalmaz. A tradícióknak megfelelően cikkelyekre (*articuli*) tagolódik a mű, amelyeket sorszámmal és címmel is ellátott a jogalkotó.

A német–osztrák jog befolyása észlelhető azon a megközelítésen, ahogy a tervezet a bizonyítékokat, pontosabban a bizonyítási eszközöket osztályozza. Kiemelten és nagy hangsúllyal kezeli a beismerő vallomást, és mellette tárgyalja az összes többi bizonyítási módozatot. A terhelt vallomásának tehát olyan bizonyító súlyt kölcsönöz, hogy arra önmagában büntető ítéletet lehetett alapítani.¹³ Mindazonáltal a vallomás kivételével és tartalmának mérlegelésével kapcsolatban árnyalt és feszes szabályozást olvashatunk, ami az egyoldalúság alól kétségkívül felmentést ad. Eszerint csak az a beismerő vallomás írható a terhelt rovására, amely önkéntes, világos, teljes, megalapozott, a bíróság előtt elhangzott és szilárd. Ezeket a kritériumokat a jogalkotó konjunktív feltételeknek tekintette, tehát bármelyik hiánya elerőtlenítette a vallomás egészének hitelét, vagyis ekkor pusztán erre nem alapozhatta a bíró a törvény teljes szigorával lesújtó ítéletét (= *poena ordinaria*).

¹³ „*Quemadmodum sine legitima confessione, aut legali probatione nemo poena affici potest; ita si alterutrum horum adfuerit, poena lege praescripta locum obtinebit.*” I. Prima Art. VI. § 1. Már az ún. östervezet megfogalmazói is erre az álláspontra helyezkedtek, s a véglegesnek szánt szöveg sem változtatott ezen érdemben.

c) Az egyes büntettek és büntetések

Rendszertani szempontból a tervezet jelentős kodifikációs eredményeként értékelhető a második rész (*De delictis eorumque poenis*) belső rendszerezése. Már az őstervezetben is megtalálható az alábbi klasszifikáció, amely kifejezetten tartalmi megfontolások alapján szedi csokorba a büntetendő tényállásokat. Az egyes osztályok (*classis*) a következők: 1. A közbiztonság elleni büntettek; 2. Az ember veleszületett jogait sértő büntettek; 3. Az ember szerzett jogait sértő büntettek; 4. A vallást és erkölcsöt sértő büntettek. Mint fentebb már utaltam rá, az 1830. évi tervezetnek nincs mai fogalmaink szerinti anyagi jog általános része, még annyi sem, mint az 1795. évinek. Ehelyütt voltaképpen az egyes büntetendő törvényi tényállásokat szedte csokorba kodifikátor, a hozzájuk rendelt szankcióval.

d) A kihágások

A kihágás (*delictum politicum*) szabályozása a tervezet igazi újdonsága, és rendszertanilag is kiemelkedő jelentőségű. Az *elaboratum* meghatározása szerint ide tartozik minden olyan jogsértés, amely nem esik a büntetőjog hatálya alá.¹⁴ Itt a szoros értelemben vett kriminalitásra kell gondolnunk, tehát azokra a tényállásokra, amelyek büntetendők, bizonyos szankcióval fenyegeti őket a közhatalom, de fogalmilag igyekszik elhatárolni a büntettektől. Hogy itt valóban leginkább a későbbi fogalmak szerinti kihágásra kell gondolnunk, arra abból következtethetünk, hogy az alapul szolgáló normaszegés nem pusztán a büntető törvényt érinti, hanem általában törvényeket, sőt egyéb hatósági rendelkezést (*publica ordinatio*) említ.

Szembeötlő, hogy míg a büntetőjogi részben nem, itt külön említésre kerültek maguk a kiszabható büntetések *in abstracto*. Ezek: pénzbírság, vagyonekobzás, meghatározott jogoktól való megfosztás (ma ez jobbára a közügyektől való eltiltásnak felelne meg), szabadságvesztés, testi fenytés és kitiltás. A jogfosztást esztendő(k)ben kellett megállapítani, a bjttel és bilinccsel súlyosított fogság (*arestum*) azonban hat hónapon túl nem terjedhetett. A testi fenytést alkalmazta, annak mértéke az egy alkalommal kimért 25 ütést nem haladhatta meg. Megjegyzem, kriminális ügyekben is ez volt az egykorú országos gyakorlat; ritkán szabtak ki a reformkor derekától már ezt meghaladó mértékű botbntetést, önálló szankcióként.¹⁵ A tervezet külön cikkelyekbe gyjtve tárgyalja az egyes kihágási tényállásokat.

¹⁴ A tervezet megfogalmazása szerint: „*Delictorum politicorum nomine veniunt omnes possibiles excessus et transgressiones legum et publicarum ordinationum, criminalitatem non involventes.*” Pars III. Art. I. §. 1.

¹⁵ Lásd BATÓ SZILVIA: Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2002. Tom. LXII. Fasc. 1. 25. p.

e) Egyéb normák

A kodifikáció során nemcsak a szoros értelemben vett büntetőtörvény normáit fogalmazták meg, hanem (ma így mondanánk:) „csomagtörvény” jelleggel olyan kiegészítő szabályozás is készült, amely igyekezett teljessé tenni az alaptörvényt. Ennek során a jogalkotók megfogalmaztak egy börtönügyi rendtartást, egy törvényhatósági iránymutatást, és az igazságügyi orvostan alapszabályait is rögzítették. Különösen ez utóbbi tervezet érdemel figyelmet, mert a Lenhossék Mihály helytartótanácsos, országos főorvos által készített, a jogi albizottság által megvitatott és változtatás nélkül elfogadott instrukció úttörő a maga nemében. Kijelölte a szabályozás hatálya alá tartozó ügyeket, rögzítette az élő embereken és holttesteken elvégzendő vizsgálatok feltételeit, megállapította a törvényhatóságok és az orvosok feladatait, a látleletek, boncolási jegyzőkönyvek tartalmát, végül leszögezte azon alapelveket, amelyeket az orvosoknak szakvéleményük meghozatalánál szem előtt kell tartaniuk.

4. A Gál-féle „javallat”

Nemcsak az anyaországban, hanem a török kiűzése után is önálló közigazgatás alatt tartott Erdélyben ugyancsak jelentős volt a 19. században a jogi gondolkodás. A büntetőjogi praxis elmaradott állapota ugyanolyan aggasztó volt, érthető, hogy akadt egy tudós férfiú, aki megalkotta az első erdélyi büntetőtörvény-tervezetet.¹⁶ Gál László munkája a tudományos közvélemény homlokterében még mindig nem foglalta el az őt megillető helyet, aminek főleg az az oka, hogy a honi tudományosság csupán az 1843. évi magyarországi Deák-javaslattal foglalkozik behatóbban.

Az *elaboratum* eredeti dogmatikai rendszert alakított ki, tipikus példája a magyar büntetőjogi gondolkodásban akkortájt végbemenő paradigmaváltásnak: már alkalmazza a bűncselekményeknek büntettre és vétségr/kihágásra való (francia hatásra egyre szélesebb körben terjedő) felosztását, de ugyanabban a törvényben kívánja elhelyezni a büntetőeljárás szabályairól szóló részt is. A polgári társadalom korában a dogmatika számára azért fontos a külön törvényben való elhelyezés, mert az állam és a polgár jogállása így külön hangsúlyt kap. Ennek felismerése és igenlése már a liberális jogállam-koncepció része, amelynek főbb törekvései mind céljai felől érthetők meg, ez pedig a rendi struktúrák lebontása volt.

¹⁶ Az *operatum* szövegét HAJDU LAJOS rendezte sajtó alá, aki alapos bevezetőt is írt hozzá: *Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839.* Budapest, 1992.

A „Büntető és fenyítő törvény könyv”¹⁷ első szerkezetei része „A gonosz tettekről és azoknak büntetéséről” címet viseli. Ez főleg mai értelemben vett különös rész, de több általános részi kérdés is szerepel. Az első hat szakasz¹⁸ kifejezetten alapfogalmakkal foglalkozik, tehát bátran állíthatjuk, hogy a magyar büntetőjogi kodifikációtörténetben az első, kissé bátortalanul szerkesztett általános résszel állunk szemben. A javaslat megfogalmazója tehát láthatóan már tudatában volt némiképp az általános részi kérdések önálló tárgyalásának jelentőségével és rendszertani fontosságával. Kiemelést érdemel mindjárt az első rész első szakasza (N.B. a szakasz itt nem paragrafust jelent, hanem inkább fejezetet!), amely nyolc paragrafus terjedelemben foglalkozik kifejezetten általános kérdésekkel. Itt olvasható például a *crimen* fogalmának meghatározása. Tudnivaló, hogy a korabeli latin terminológia a büntetendő cselekmények jelölésére legáltalánosabb értelemben a *delictum* szót használta, a *crimen* főként a középkori eredetű „nyilvános gonosztevők” (*publici malefactores*) jelölésére szolgált. A magyarországi hivatalos latinitás utolsó esztendeiben, a 19. század derekán is egyfajta bizonytalanság állapítható meg a büntetőjogi forrásokban a két kifejezés használatakor. Nagyjából mégis az mondható, hogy a *crimen* a legsúlyosabb büntettek meghatározásakor került elő, és ez a jogi szabályozás fejlődése fő áramának is megfelelt, hiszen a közjogi jellegű büntetőjogi értékelés szorította ki a privilegiális rendszert, és nem fordítva. Amikor Gál László mindjárt műve elején meghatározza a „gonosztett” fogalmát, nyelvileg is teljesen egybemossa, egyszerre szerepelteti a két fogalmat, emígy: „A gonosz tettekről és azoknak büntetéséről / *De delictis criminalibus et eorum poena*”. Az említett „gonosztett” kifejezést nem főnévként, hanem tulajdonképpen jelzőként használja (*delictum criminalis*), ami érdekes nyelvi bizonyítéka annak, mennyire nem szilárdult még meg a büntetőjogi szaknyelv kifejezésára.

A szaknyelvi variációk nem merültek egyébként ki a magyar-latin szavak kapcsolatrendszerében, hanem némét *terminus technicus* is felbukkan a javaslatban. Ez igazi kultúrtörténeti kuriózum, Erdélyben persze a tradíciók ismeretében korántsem meglepő. Az erdélyi szászok is szerves részét alkották a korabeli Transylvania „jogállamának”, nem meglepő, hogy egyes magyar szakkifejezések az ő nyelvükön is megjelennek. Szintén az első részben, annak 3. szakaszában találjuk az első példát erre, amikor a „súlyos vétség” fogalmát Gál németül is megadja: *Übertretung*. Ezzel a második részre utal, ami részletesen tárgyalja e tényállásokat. E második részben a legnagyobb egyébként a kazu-

¹⁷ A munka nyelvi jellegzetessége, hogy a címet és a fontosabbnak gondolt szövegekői meghatározásokat, jogintézményeket, mintegy a precizitás kedvéért, latinul is rögzíti a szerző. A törvénytervezet egykorú „szaknyelvi” címe tehát: *Universalis Sanctio seu Codex de Delictis eorumque poenis*.

¹⁸ Az ominózus hat szakasz a következő: 1. A gonosz tettekről általánosan; 2. A gonosz tettek büntetéséről egy általánosan; 3. A halálos büntetés vagy rabság – következményeiről; 4. A gonosz tettek büntetését terhelő vagy könnyítő körülményekről; 5. A büntető törvények erejének elenyészéséről, az elégtételben vételle nézve (antiquatio); 6. A gonosz tettek elosztásáról.

isztika. Itt kapnak helyet a vallás és erkölcs elleni deliktumok, és rendszertani szempontból ez a legizgalmasabb rész. A vétség és a kihágás közti fogalmi különbséget hiba volna elvárni a javaslatból, az a felismerés azonban világosan tetten érhető, hogy meg kell konstruálni a hagyományosan és nyilvánvalóan súlyos bűntettek (*crimina*) mellett (legalább) egy enyhébb kategóriát is. Nem tudjuk, hogy Gál mennyire vette munkája elkészítésekor alapul a korabeli francia törvényeket, de ténylegesen ennek a folyamatnak az áramába kapcsolódott munkája.

5. Az 1843. évi javaslatok

Az 1840. évi országgyűlés által felállított kodifikációs bizottságok önálló törvénytervezeteket fogalmaztak meg a büntető anyagi, eljárási jog és a börtönügy vonatkozásában. E jogterületek önálló jogforrásban való elhelyezése világosan kifejezésre juttatja azok önálló dogmatikai fontosságának felismerését is. Akkortájt ugyanis Európa fejlett országaiban e szabályozási területeket már nem mosták egybe, hanem külön-külön rögzítették a releváns normákat. A liberális jogelvek térhódítása is tetten érhető ezen a folyamaton, hiszen az abszolutisztikus állam elleni jogi harc része volt az a törekvés, amely az állampolgár (és nem alattvaló!) jogait nagy hangsúllyal, részletesen és egyedi jogforrásban elhelyezve kívánja biztosítani.

A legtöbb vonatkozásában már a mai rendszertani igényeinket is kielégítő 1843. évi javaslatok legértékesebbje a Deák nevével méltán fémjelzett anyagi jogi javaslat volt. Az irodalomból jól ismert, itt csak röviden említem. Dogmatikája az egykorú európai büntetőtörvények tanulmányozását tükrözi; tudjuk, hogy a kodifikációs munkálatok során több mint tíz kódexet tartottak Deákék kezében, és még Mittermaier heidelbergi professzorral is folyamatos levelezésben állottak. Az anyagi jogi törvénytervezet két részből állott: általános és különös részből. Az általános rész (az 550 szakaszból 107 ide tartozik) a legtöbb olyan jogi aspektust kifejti (éspedig nagyon hasonló tartalommal), amellyel a modern büntetőjogtudomány is foglalkozik. A javaslat *bichotom* rendszert érvényesít, a tervezet szövegében csak büntett szerepel, a kihágásokra nézve alacsonyabb szintű jogszabályokat téve irányadónak.

A javaslat jogászai megoldásai kimondottan elegánsak voltak, az európai liberális jogi értékeinek foglalatjai. Kimondhatatlan kár, hogy a főrendi tábla ellenállása miatt nem lett belőle törvény.

ELEMÉR BALOGH

STRUKTURENTWICKLUNG
DER UNGARISCHEN STRAFGESETZENTWÜRFE

(Zusammenfassung)

Im Rechtsdenken des Mittelalters galt das Strafrecht nicht als eine Sache, die tauglich und würdig ist, sie wissenschaftlich zu studieren. Für den damaligen Staat, bzw. für die Gesellschaft war nur wichtig, dass die Missetäter unbedingt bestraft werden sollen (*ne crimina remaneant impunita*). Das bedeutendste ungarische Rechtsbuch von Werbőczy (*Tripartitum*, 1514) hatte die Handlungen nach den Bestrafungsarten in Gruppen eingeteilt. Solche Gruppen waren etwa Treulosigkeit (*nota infidelitatis*), Gewalttaten (*actus maioris vel minoris potentiae*), Ehrlosigkeit (*infamia*) etc. In all diesen Gruppen fanden sich bei ganz verschiedenen Tatbeständen gleiche Sanktionen, z. B. im Falle der Treulosigkeit Enthauptung und Vermögensverlust. Der absolutistische Staat in der Neuzeit war gesichtlich der Kriminalistik derselben Meinung, der bestrebte sogar auch mit Hilfe von Strafgesetzen dieses Ziel zu erreichen.

Die Strafrechtswissenschaft im modernen Sinne ist eine Errungenschaft der neuzeitlichen europäischen Rechtsentwicklung. Zur Strukturierung des Strafrechts gab auch die justinianische Kodifikation kein fertiges Vorbild. Das im Mittelalter mehr nach Süd-Europa orientierte ungarische Rechtsleben geriet im Rahmen der Habsburger-Monarchie unter den weitgehenden Einfluss dieses Rechtskreises. Die neuzeitliche deutsche Strafrechtswissenschaft hat die Dogmatik des Strafrechts entwickelt, die auch Ungarn weitgehend adaptiert hatte.

Um ein selbständiges ungarisches Strafgesetz zu schaffen, hatte der ungarische Reichstag 1712 den Entwurf eines Professors der Rechte von der Universität zu Tyrnau diskutiert und nach den überlieferten Akten auch akzeptiert; aus dem Vorschlag wurde trotzdem kein Gesetz. Die Dogmatik dieses Entwurfes war völlig gleich mit seinem österreichischen Vorbild der *Ferdinanda* (1656), es gibt aber eine Reihe von selbständigen Lösungen, die zeigen, dass der Autor (Bencsik, Mihály) die zeitgenössische Gerichtspraxis und das allgemeine ungarische Gewohnheitsrecht bevorzugte. Das wichtigste Merkmal dieser Dogmatik war es, dass die Gesetze in zwei Teilen eingeteilt waren: Der erste Teil behandelte das Strafverfahren, der zweite das materielle Recht. Es fehlten noch die sog. allgemeinen Teile. Durch dieselbe Charakteristik waren die nächsten Entwürfe (1795, 1830) gekennzeichnet.

Der bis heute ziemlich vernachlässigte Strafgesetzentwurf von 1829/30 hatte aber eine wesentliche Neuerung gehabt: Der bestand nämlich aus drei Teilen

(*De forma Procedurae, De delictis eorumque poenis, De delictis politicis*), wobei der dritte beinhaltet die Übertretungen. Im System des Werks ist also eine interessante Mischung alter und neuer Dogmatik wahrzunehmen. Auf der einen Seite sieht man die veraltete Lösung (Verfahrensrecht und materielles Recht sind im denselben Gesetz, und zwar in dieser Reihenfolge), auf der anderen Seite erscheint die trichotomische Aufteilung strafbarer Handlungen nach dem Muster etwa des *Code Penal*, mindestens soweit, dass auch die sog. Übertretungen inkorporiert werden. In der ungarischen Strafrechtsgeschichte findet sich das als erstes Beispiel zur Kodifizierung der Übertretungen. Eine ähnliche Lösung (materielles Recht, Übertretungen, Verfahrensrecht) hatte auch der Entwurf von Gál László in Siebenbürgen entwickelt. Dieses Werk ist auch davon bemerkenswert, weil es der erste in ungarischer Sprache gefasste Strafgesetzentwurf ist.

Unter den ungarischen Strafgesetzentwürfen, die nicht auf Gesetzeskraft erhöht wurden, hatte die entwickelste Dogmatik der Vorschlag von 1843. Dabei sind in drei unabhängigen Gesetzesvorschlägen das Kodifikationsprogramm formuliert worden, nämlich: materielles Recht, Verfahrensrecht und Vollstreckungsrecht. Der materiellrechtliche Vorschlag wählt das bichotome System, d.h. die strafbaren Handlungen sind in zwei Gruppen eingegliedert worden: Verbrechen und Übertretungen, wobei die letzteren nicht in diesen Gesetzen geregelt sind. Der materiellrechtliche Vorschlag wurde in zwei Abschnitte eingeteilt: Allgemeine und besondere Bestimmungen der Verbrechen.